

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни **«Основи національної безпеки»** обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (Правоохоронна діяльність)

за темою № 1 – «Політика як суспільне явище та об'єкт дослідження».

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30 серпня 2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25 серпня 2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29 серпня 2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти
Протокол від 18 серпня 2023 року № 8

Розробник:

Професор кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор Попова С.М.

Рецензенти:

1. Заступник начальника відділення поліції №3 Харківського районного управління поліції №1 ГУНП в Харківській області, доктор юридичних наук, снс Прокопенко О.Ю.
2. Доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Казанчук І.Д.

План лекції

1. Предмет, метод, функції науки про політику.
2. Політика як суспільне явище.

Література:

Основна література:

1. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
2. Кудрявченко А. І. Геополітика: Підруч. / А. І. Кудрявченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К.: МАУП, 2014. – 296 с.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. – К., 2016. – 942 с.
4. Мальський З., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин: Підр. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Кобза, 2013. — 527 с.
5. Олуйко В. М. Парламентське право України: проблеми теорії та практики. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 216 с.
6. Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. – Л.: Кальварія, 2016. – 238 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2017. – 400 с.
8. Політологія: Академічний курс: Підр. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов (керівн. автор, кол.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. – 520 с.
9. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К.: Либідь, 2012. – 232 с.
10. Рябов С. Г. Політичні вибори: Навч. посіб. – К.: ТанDEM, 2018. – 96 с.
11. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. П. Гетьманчука. – Л.: Військовий інститут, 2016. – 228 с.
12. Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник / За ред. Б. Кухти. – Л.: Кальварія, 2017. – 277 с.
13. Юридична енциклопедія / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2020 – 2021. – Т. 1 – 5.

Додаткова література:

1. Аренд Х. Джерела тоталітаризму. – К.: Дух і літера, 2012. – 539 с.
2. Варзар І.М. Політична етнологія як наука. – К.: Школяр, 2014. – 224 с.
3. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2012. – 176 с.

4. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: Знання, 2011. – 48 с.
5. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 2019. – 352 с.
6. Киссинджер Г. Новый мировой порядок // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. – К.: Знання України, 2013. – С. 29 – 80.
7. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. – Л.: Червона калина, 2012. – 276 с.
8. Колодій А. Нація як суб'єкт політики. – Л.: Кальварія, 2017. – 55 с.
9. Кухта Б. Політична влада та рішення. – Л.: ЦПД, 2016. – 240 с.
10. Податкова політика: стратегія соціального розвитку: монографія / [колектив авторів] за наук. ред. Т.В. Калінеску. – Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2013. – 256 с.
11. Потульніцький В. Теорія української політології: Курс лекцій. – К.: Либідь, 2013. – 192 с.
12. Ребет Л. Теорія нації. – Л.: Державність, 2017. – 190 с.
13. Рябов С. Політологічна теорія держави. – К.: КНЕУ, 2016. – 201 с.
14. Сміт Е. Національна ідентичність: Пер. з англ. – К.: Основи, 2016. – 224 с.
15. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч. посіб. – Л.: Тріада плюс, 2014. – 528 с.

Інформаційні ресурси мережі Інтернет:

1. Пошукова система Google Академія (GoogleScholar). <http://scholar.google.com>
2. Сайт «Brain Maps». <http://brain-maps.org/>
3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://www.nbuv.gov.ua/>
4. <http://www.rada.kiev.ua/> – Верховна Рада України
5. <http://www.guds.gov.ua> – Головне управління державної служби України
6. <http://www.kmu.gov.ua> – Кабінет Міністрів України
7. <http://www.nau.kiev.ua> – Нормативні акти України
8. www.vasu.gov.ua – Вищий адміністративний суд України.
9. www.reyestr.court.gov.ua – Єдиний державний реєстр судових рішень.

1. Предмет, метод, функції науки про політику

Політика перебуває в центрі уваги багатьох дисциплін суспільно-гуманітарного циклу знань – філософії, історії, правознавства, соціології, політичної економії, психології, етнографії, культурології, які так чи інакше вивчають феномен політичного (рис. 1.1).

Ще за часів Конфуція, Платона, Арістотеля, Цицерона політичні проблеми перепліталися з реаліями суспільного життя, які сьогодні традиційно відносять до предметів етики, філософії, правознавства, а також до ділянки

релігії, міфології (сім'я, держава, політико-економічні відносини). В Середні віки структуру феодальної державності, ієрархію відносин між васалами і сюзеренами виправдовували системою теології та правознавства (Августин, Аквінат). В епоху Відродження до галузі знань про політику залучають історію і політичну економію (Макіавеллі). У XIX ст. групу дисциплін, які вивчають політичні явища і процеси, поступово доповнюють соціологія, географія, етнографія, психологія, а в XX ст. – усі інші сучасні науки, які мають відношення до політичного знання, – від математики, статистики і кібернетики до демографії, біології та екології (табл. 1.1).

Як окрема наука, політологія виникає 1948 р. Перший досвід самостійного існування підвела Міжнародна асоціація політичної науки, коли 1955 р. фахівці зі США, Великобританії, Франції, Швеції, Індії, Мексики, Польщі, Єгипту, Канади, Німеччини, Греції та Югославії підготували і випустили дослідження "Суспільні науки у вищій школі. Політична наука". Спільною працею учених у рамках проекту ЮНЕСКО обґрунтовано деякі висновки принципового значення.

Рис. 1.1. Схема дисциплін, в центрі яких перебуває політика

Висновок перший. До середини 50-х років XX ст. наука про політику ще не вийшла з "ембріонального" стану, якому притаманні невизначеність, сумнівність і контрверсійність оцінок молоді науки іншими дисциплінами суспільно-гуманітарного циклу знань. Історикам вона видавалася надто складною і фрагментарною, правникам і економістам впадала у вічі невідпрацьованість методології та категорійного апарату; для представників природничих наук узагалі залишався туманним об'єкт нової науки; лише соціологам усе було просто й зрозуміло.

Таблиця 1.1. Основні етапи, особливості та характерні риси політичної думки

Основні етапи	Особливості та характерні риси	Основні представники
Політичні вчення Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Ассирія, Іран, Китай]	Політична думка не виділилася в самостійну галузь знання, відображалась у міфологічній формі, панувало розуміння божественного походження влади	Хаммурапі, Соломон, Заратустра, Конфуцій, Лаоцзи, Шан Ян, Шен Бхай
Політичні вчення Давньої Греції і Давнього Риму	Поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми, відокремленість їх як відносно самостійної частини філософії. Аналіз устрою держави, класифікація форм державної влади, визначення найкращої форми управління	Гомер, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Протатор, Сократ, Платон, Арістотель, Лукрецій, Цицерон
Політичні вчення Середньовіччя	Розвиток соціально-політичної думки переважно зусиллями релігійних діячів. Обґрунтування теологічної теорії політичної влади. Роль релігії та держави в політиці	Аврелій Августин (Блаженний), Фома Аквінський
Політичні вчення епохи Відродження та Просвітництва	Розвиток гуманістичних начал у політичній теорії звільнення її від теології. Аналіз проблем прав та свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя	Н. Макіавеллі, М. Лютер, Т. Мор, Т. Кампанелла, Ж. Воден Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк

Політичне вчення Нового часу	Формування ліберальної політичної ідеології. Обґрунтування необхідності розподілу влад. Характеристика правової держави. Аналіз цінностей і механізму функціонування буржуазної демократії. Формування концепції прав людини та громадянина	Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, К. Бонетан, І. Бентам, Е. Кант, О. Радищев, М. Чернишевський
------------------------------	---	---

Висновок другий. Майбутнє нової дисципліни змусило учених зробити вибір стратегічних пріоритетів, обґрунтованих провідними англо-американською та французькою школами. Перша стверджувала, що знання політики необхідні лише майбутнім держслужбовцям. Позиція другої — більш поміркована: знання політики необхідні всім випускникам вищої школи.

Зрештою, закріплено такі основні напрямки дослідження і викладання нової дисципліни:

- а) політична теорія (теорія, історія політичних ідей);
- б) діяльність державно-політичних інститутів (центрального, регіонального та місцевого рівні);
- в) функціонування політичних партій і груп, громадська думка;
- г) міжнародні відносини.

З плином часу вимоги до молодшої науки зростають, професійні інтереси науковців, утілювані національними школами, урізноманітнюються. Кількість напрямків дослідження в контексті політології збільшується, досягаючи, зокрема, у Франції десяти, в Україні їх — п'ять (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Схема розвитку політичної сфери

Термін "політологія" походить від грецьких слів: "політика" — державна, суспільна діяльність і "логос" — слово, вчення, зміст, що дозволяє досить широко тлумачити об'єкт науки. Це політика, політичне суспільство, політична сфера суспільного життя. Перше слово (поняття) ввів у науковий вжиток

Арістотель, друге – Геракліт. Синтез цих слів визначає політологію як науку про політику. Термін "політика" і став таким ключовим поняттям у однойменній праці Арістотеля про державу, правління та уряд. А слово "поліс", що означало створену в Давній Греції форму суспільного устрою як прототип сучасної національної держави, дало життя іншим термінам: "політея", тобто "конституція", "політичний устрій"; "політес" – "громадянин"; "політікос" – "державний діяч".

Отже, політологія – це наука, яка вивчає політику, закономірності функціонування і розвитку політичної сфери суспільного життя в контексті досягнення і здійснення суб'єктом політичної влади.

Визнання політичної науки в західних країнах за самостійну галузь знань відбувалося поступово. Політологія упродовж тривалого часу розвивалась у межах історичної науки (у США), або вважалася складовою філософії, соціології та юриспруденції (у Західній Європі). Тобто, починаючи з 60-х років минулого століття, визначено такі магістральні напрямки вивчення політики: нормативний і аналітичний. Нормативного дотримуються організатори-практики, фахівці-теоретики, а також економісти, правники, державні керівники, котрі прагнуть критично осмислити шлях здійснення влади, уточнити й активізувати реальний політичний процес. Аналітичне дослідження політики переважно полягає у вивченні політичних явищ і процесів як таких. Сучасна політологія – це багатогалузева дисципліна, що містить низку напрямків політологічних знань: політичну філософію, політичну теорію, політичну соціологію, політичну антропологію, політичну психологію тощо.

Об'єктом політології є політична сфера суспільства (політична дійсність), усі явища й процеси, що до неї належать. У глобальному суспільстві – це політична підсистема, яка взаємодіє з економічною, соціальною, ідеологічною (духовно-моральною) підсистемами. У політичній підсистемі реалізується взаємодія різних соціальних спільнот (націй, класів, груп, верств тощо) щодо організації та функціонування державної політичної влади і визначення сучасного політичного курсу. Соціально-політичні інституції та організації опосередковують таку взаємодію. Держава – найважливіший політичний інститут, а участь у її діяльності визначає основний зміст політичних відносин людей. Філософія, соціологія, історія, теорія держави і права та інші науки також вивчають цю сферу, але зі специфічного погляду, оскільки кожна з цих наук має власний предмет вивчення.

Предметом політології є переважно феномен політичної влади, закономірності її формування і розвитку, форми і способи її функціонування й використання в державно-організованому суспільстві. Політична наука забезпечує системний, комплексний аналіз влади, а також досліджує політичні явища, діяльність інститутів та організацій поза полем зору відповідних наук: політичний світогляд, культуру, поведінку, методику й методологію аналізу політичних процесів. Предмет політології не характеризується суворою демаркацією, тому постійно збільшується кількість її спеціальних тем. Отож, якщо об'єкт наукового дослідження – це відносини, процес чи явище, що

породжують проблему, проблемну ситуацію, то предмет – це певний аспект дослідження відносин, процесу чи явища в межах обраного об'єкта (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема об'єкта, предмета й структури політології

У процесі наукового дослідження важливо враховувати все. Та вкрай недостатньо встановити новий факт чи групу фактів. Необхідно дати цьому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити теоретичне або практичне значення предмета дослідження. Тому накопичення і виклад фактологічного матеріалу здійснюється в контексті загального історичного процесу, поступального розвитку політичної галузі, що дозволяє різнобічно й зважено розкрити загальні та специфічні особливості об'єкта і предмета політології.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус політологічної проблематики призводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки. Методологія – це вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Вона відповідає на запитання: як пізнавати? Методологічний інструментарій оснащення політичної науки – різноманітний, він охоплює загальнотеоретичні, загальнологічні та емпіричні методи дослідження. Група загальнотеоретичних методів сучасної політології

охоплює соціологічний, культурологічний, нормативний, функціональний, біхевіористський, структурно-функціональний, системний, інституціональний, антропологічний, психологічний, діяльнісний, критико-діалектичний, історичний, термінологічний підходи.

Соціологічний підхід – це аналіз політики "від суспільства", з'ясування соціальної обумовленості політичних явищ, впливу на політичну систему відносин, що складаються в інших соціальних підсистемах.

Культурологічний підхід, як окремий вияв соціологічного методу, розкриває обумовленість політичної системи сукупністю культурних чинників, її залежність від політичної культури.

Нормативний (нормативно-ціннісний) підхід вимагає здійснювати оцінку політичного через етичні норми й цінності та з'ясовувати значення політичних явищ для суспільства і особистості з позиції поєднання суспільного й індивідуального блага, свободи, добробуту тощо.

Функціональний підхід полягає у вивченні залежностей між політичними явищами, окресленими в досвіді, – взаємозв'язків між рівнем економічного розвитку і політичною активністю населення, між кількістю партій і виборчою системою тощо.

Біхевіористський метод передбачає вивчення поведінки окремих осіб та груп і вимагає експліцитності (зрозумілого пояснення) й верифікації (достовірності) напрацьованих теоретичних знань практичним досвідом.

Структурно-функціональний метод розглядає політику як цілісність, систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і виконує певні функції, спрямовані на задоволення потреб системи.

Системний підхід передбачає аналіз політики як складноорганізованого, саморегульованого механізму, що перебуває в безперервній взаємодії з навколишнім середовищем через "вхід" і "вихід" системи.

Інституціональний підхід полягає у вивченні інститутів, за допомогою яких здійснюється державна влада, тощо.

Антропологічний підхід походить з обумовленості політики не соціальними чинниками, на відміну від соціологічного, а природою людини як родової істоти з оригінальним набором основних потреб.

Психологічний підхід схожий на антропологічний, але, на відміну від нього, розглядає не людину взагалі, а конкретного індивіда, враховуючи його родові характеристики, соціальне оточення, суб'єктивні механізми поведінки, типові психологічні мотивації та роль підсвідомого чинника у його поведінці.

Діяльнісний підхід розглядає політику як циклічний процес, що має певні етапи та стадії.

Критико-діалектичний підхід полягає у вивченні суперечностей у політичних явищах та інститутах як джерела їх руху та соціально-політичних змін.

Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів та явищ у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей, притаманних об'єктові дослідження.

Будь-яке теоретичне дослідження з політології потребує описування, аналізу та уточнення понятійного апарату, тобто термінів і понять, що їх використовують фахівці в процесі роботи. Термінологічний принцип (метод термінологічного аналізу) передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, опрацювання змісту та обсягу, взаємозв'язку і субординації понять, обґрунтування їх місця в апараті теорії, на основі якої базується дослідження. Існують певні правила визначення апарату категорій. Потрібно базуватися на тлумачних та професійних словниках. Наукове визначення складних явищ і фактів, котрі аналізують, не обмежується формально-логічними вимогами. Нове поняття має бути чітким і однозначним. Якщо важко обґрунтувати одну ознаку, називають кілька ознак, достатніх для розкриття специфіки його обсягу і змісту. Визначення нових явищ і фактів має органічно увійти до чинної терміносистеми науки.

Загальна кількість методів, які застосовують у політичній науці, – надзвичайно велика. Та лише органічне поєднання можливостей різних методів допомагає фахівцям усебічно і максимально об'єктивно оцінити практику життя і прийняти оптимальне політичне рішення, співвідносне з призначенням науки.

Функції політології показують, яких саме результатів можна очікувати від цієї галузі знань. Так, ґносеологічну функцію пов'язують із накопиченням, описом, вивченням фактів політичної дійсності, з аналізом конкретних політичних явищ і процесів, з виявленням найважливіших політичних проблем і протиріч політичного розвитку. На цьому етапі дослідження встановлюють "діагноз" політичній ситуації, політичному явищу в конкретному часовому і просторовому відліках.

Прогностична функція науки про політику відповідає на запитання: якою буде політична дійсність і коли відбудуться ті чи інші події? Результатом цієї функції є передусім гіпотеза, політологічне прогнозування, яке ґрунтується на об'єктивних наукових даних.

Інструментальна функція має відповідати на запитання: які потрібно прийняти рішення, щоб досягти бажаного результату, або що потрібно зробити, щоб бажані результати стали дійсністю? Результатом цієї функції політичної науки будуть певні рекомендації щодо поведінки груп та індивідів, безпосередньо зайнятих політикою.

Ідеологічна функція відповідає на запитання: до якої мети треба прагнути, яких цінностей необхідно дотримуватися та задля чого здійснювати ту чи іншу політику? Цю функцію виконує політична теорія, яка описує, аналізує. Вона розрізняє найважливіші чинники, дієві сили та структури, які визначають політичне життя.

У межах цих функцій здійснюється поступ політологічного знання від накопичення емпіричного матеріалу до його узагальнення в теорію й гіпотезу розвитку (рис. 1.4). При цьому треба пам'ятати, що політична думка існувала задовго до визначення політології в окрему й самостійну дисципліну. Свідоме вивчення політологічної проблематики загалом починається в ХІХ ст. у США, Великобританії, Франції, Німеччині. Україна в минулому теж була однією з перших країн світу, де розроблялися й упроваджувалися в життя новітні

демократично-правові ідеї епохи Ренесансу та Просвітництва: народного суверенітету, верховенства закону, виборності органів влади. Це засвідчено, зокрема, у монографіях, енциклопедичних довідниках, підручниках, які свого часу побачили світ у цих країнах. А упродовж останнього півстоліття політична наука визначається як окрема наукова і навчальна дисципліна, яка поширює свій вплив і популярність в усьому світі.

Рис. 1.4. Функції політології

Яскравий приклад прискореного розвитку національної школи політологічних досліджень демонструють, зокрема, вчені Федеративної Республіки Німеччини. Вони активно взялися до роботи в галузі політичних досліджень після 1948 р. А за часів тоталітаризму не могло бути й мови про об'єктивний аналіз політичного життя у цій країні. Але, як свідчать сучасні дослідження, західнонімецькі вчені значною мірою спричинилися до оновлення

суспільства своєї країни. Аналогічне завдання є актуальним і для української політології. Вони зосередилися на проблемі розвитку демократичних інститутів – парламенту, політичних партій, громадських організацій, виборів різних рівнів тощо. Німецькі фахівці особливо цікавилися результатами соціологічних досліджень, які помітно активізувались у країнах Заходу. І в 60-х роках аналітики відкрили істинну картину: в політичній системі ФРН значною мірою переважали позиції управлінців, які відігравали вирішальну роль у виконавських структурах влади всіх рівнів. В умовах глибоких соціальних потрясінь, які наприкінці 60-х років охопили ФРН, а також Францію, Італію, Великобританію, США, Японію, висновкам аналітиків надано надзвичайної ваги та значення. На цій підставі викрито головного винуватця кризи системи державно-політичного устрою: безконтрольність структур виконавської влади, які, не бажаючи втрачати вирішальних позицій у політиці, виступали проти активізації демократичних перетворень.

Потреба оптимізації політичного процесу країни викликала у середовищі політиків і управлінців ФРН різке зростання зацікавленості й попиту на експертні оцінки суспільно-наукового характеру. Цьому неабияк посприяли демократичні перетворення: створення соціал-ліберальної коаліції ХДС-СДПН на чолі з Віллі Брандтом (1969). Коаліція започаткувала модернізацію і реформування урядового й адміністративного апаратів країни, в процесі якої наголошено на ефективному використанні інформаційних і аналітичних ресурсів, якими володіли суспільні науки. Рішенням держави політику й управління поставлено на наукову основу.

Як наслідок, з кінця 60-х років урядова адміністрація все частіше винаймає дослідницькі інститути й групи для об'єктивного аналізу законодавчих актів і політичних програм внутрішніх реформ. Зацікавлення виконавчої влади консультаціями політологічних установ постійно зростає. Німецьких політологів, як і представників інших національних шкіл політології, цікавлять передусім такі проблеми: справедливість, принципи політичної діяльності, боротьба влад та інтересів, їх поляризація, пошук консенсусу й компромісів. З метою активізації політологічних досліджень упродовж 1949—1989 рр. у закладах вищої освіти ФРН відкрито понад 50 кафедр політології.

Підсумовуючи аналіз розвитку науки про політику, відзначимо, що в кожній країні завдання теоретичних досліджень цього напрямку досить конкретні:

- а) ознайомлення з працями відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення проблеми;
- б) аналіз наукових праць провідних учених, які, водночас із загальними проблемами своєї галузі, досліджують питання політології;
- в) узагальнення ідей політичних мислителів, які безпосередньо вивчали ту чи іншу проблему;
- г) вивчення підходів професіоналів-практиків, які для вирішення політологічної проблеми не лише розробляли, а й практично втілювали свої ідеї;

- г) опрацювання політичних концепцій вітчизняних учених і практиків;
- д) засвоєння наукових праць з політології зарубіжних учених і практиків.

Отож, необхідність оперативного прийняття важливих і доленосних рішень, які оптимізують процес вирішення актуальних суспільних завдань, а також розширюють світогляд майбутніх фахівців народного господарства, сприяючи утвердженню громадянської позиції, вимагає від нашої держави впровадження політології у навчальні програми вищої школи України.

2. Політика як суспільне явище

Своєрідність політики в системі суспільних зв'язків полягає в тому, що вона покликана бути засобом регулювання всієї різноманітності стосунків між людьми. Власне з політичної сфери виходять основні імпульси управління соціальним організмом, які скеровують зусилля багатьох на виконання поточних і перспективних завдань. Засоби політики, політичної сфери дають змогу сконцентрувати економічний, соціальний, духовно-культурний потенціал суспільства для досягнення поставленої мети (рис 1.5).

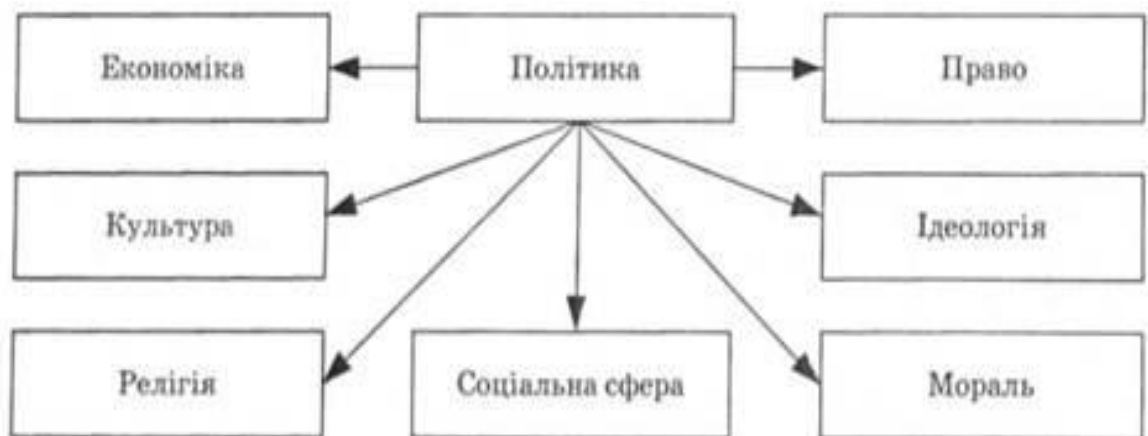

Рис. 1.5. Сконцентрування різних потенціалів суспільства для досягнення поставленої мети

Термін "політика" – грецького походження. У своєму первісному (давньогрецькому) розумінні воно означало важливі справи для великих груп людей, мистецтво управління державою. Особливість політичної сфери суспільного життя впливає ще з боротьби родів і племен за існування. У рамках цих основоположних соціальних структур непросто окреслити власне політичну діяльність. Елементи політики виникають, коли член суспільства починає усвідомлювати джерела свого існування.

Відомо, що стимул до вдосконалення різних форм суспільного життя, співвідносний із впровадженням нових знарядь праці, виник у людському колективі за певних обставин. І саме вплив навколишнього природного середовища був особливо відчутним для людського суспільства. З метою матеріального забезпечення свого існування групи людей були змушені

адекватно реагувати на виклик зовнішніх чинників, оптимально використовуючи засоби політики для впорядкування обставин свого буття в економічній, соціальній, духовно-культурній сферах. Це й спричинило виникнення історично перших осередків цивілізації у долинах Нілу, Тигру та Євфрату, Жовтої ріки, Дніпра тощо.

Отже, набуваючи практичних знань, збагачуючись матеріально й духовно, людина почала усвідомлювати себе суб'єктом суспільної дії. Природна потреба у спілкуванні з однодумцями, колективному русі зумовлювала створення суспільних груп із визначеними професійними (релігійними, військовими, комерційними, землеробськими, ремісничими, навчальними, мистецькими тощо) інтересами. Структуроване так суспільство розуміло себе штучним, а не природним, формуванням, яке, започаткувавши розвиток міської цивілізації, історично визначилося у географічних межах районів прирічкового землеробства. Перші міста-держави визначають оригінальний спосіб існування і, водночас, формальні межі нової, політичної форми організації життя людей, призначеної узгодити професійні інтереси мікро- і макрогруп, які з'являються на цьому вищому етапі розвитку людського суспільства. Тому політика і політична діяльність впливають з необхідності узгодити, підпорядкувати інтереси окремих груп населення головному інтересові: збереженню єдності та цілісності розширеного суспільства, яке без централізованого управління та охорони правопорядку приречене на самознищення, або – у кращому випадку – на повернення до стану примітивного (неполітичного) животіння. За цих умов політика – це мистецтво (ще не наука) задоволення інтересів станів, класів, релігійних громад, зрештою, держави; політика – це діяльність великих груп людей (рис. 1.6).

Мистецтво політики багатогранніше за власне політичну діяльність. Різновиди політичних змагань виявлятимуться щоразу, коли певні суспільні групи свідомо/несвідомо демонструватимуть прагнення задовольнити власні бажання за рахунок обмеження інтересів інших груп насильством, яке здійснюватимуть озброєні люди. Суперництво таких суспільних груп досягатиме рівня політики завжди, коли частковий інтерес якоїсь однієї групи ставатиме пануючим, подаватиметься як загальний, обов'язковий для всіх. Нові потреби й ширші можливості особи та колективу, об'єктивно зумовлені викликом з боку навколишнього середовища, збагачуватимуть мистецтво управління суспільством.

Сучасні дослідження доводять, що політика постійно присутня в суспільних відносинах. Однак не все можна вирішити за допомогою політики. Політика, політична діяльність – це дуже складна форма людської діяльності, що вимагає високої майстерності від її учасників. Адже політична діяльність не схожа на діяльність сім'ї, ремісничого цеху або людини за комп'ютером. Людина, потрапивши до цієї сфери, вступає у гру, яка має свої правила.

Рис. 1.6. Розгалуження політики на політичні інтереси, відносини, організацію, свідомість, діяльність

Політична практика змушує вирішувати значно складніші завдання. Людину в політиці не завжди можна оцінити за релігійною чи побутовою мораллю: вона не завжди діє у цій сфері людських відносин, де на перше місце історія висуває закон, інтереси держави, народу, єдність суспільства, безпеку надії.

Політика – це сфера хитрощів, інколи навіть обману, загравань. Водночас тут грають чисто і чесно. Тим часом політика – це ділянка обдуманого грандіозного діяльності з далекоглядними планами і наслідками, яка впливає на долю величезної кількості людей. У ній є свої першокласники, студенто-новачки. Тих, хто не здобуває знань, політика безжально списує, поповнює свої лави новими – амбітними й умілими учасниками, які прагнуть відзначитись у цій важливій сфері діяльності.

Тут є й труднощі. Політика не є чимось непорушним, що створене у певний час людьми і продовжує існувати у своєму первісному вигляді. Політикою називають і управління державою, спільнотою, і здійснення спільних справ, і боротьбу суспільних верств, класів, партій між собою, і ненасильницький спосіб вирішення конфліктів. Водночас політика наявна лише

у вигляді промов і поведінки. Ба більше, жодної політичної дійсності немає взагалі, політику вносять люди в суспільну реальність.

Отже, історія демонструє особливе значення політики для людства. Це вимагає глибоко наукового тлумачення цього соціального явища. Нині відомі сотні наукових визначень політики. Назвемо лише одне з багатьох. Політика — це система дій та інституцій, яка забезпечує управління суспільними справами на різних рівнях з метою досягнення влади, здійснення контролю за діяльністю органів влади, заміни суб'єктів, які здійснюють владу в інтересах суспільства або пануючої групи.

Політика — багатофункціональний соціальний феномен. Витоки функціональності політики беруть свій початок у всіх сегментах та інститутах суспільства, хоча найбільш помітною є діяльність держави. Тому політика слугує універсальним засобом залучення членів суспільства до процесів організації, визначення мети, мобілізації та комунікації.

Вказані функції політики становлять найважливіші напрями її впливу на суспільство. До них належать:

- забезпечення інтегративної якості суспільства;
- визначення цільових настанов і орієнтирів;
- авторитарний, обов'язковий для всіх, розподіл дефіцитних цінностей і благ;
- підтримання громадського порядку;
- попередження і регулювання соціальних конфліктів.

Крім цих, притаманних для будь-якого суспільства завдань, політика виконує специфічні для певних типів соціальних систем функції: підтримання класового панування, захист основоположних прав людини, забезпечення соціальної справедливості, залучення громадян до управління тощо. Багатофункціональність політики свідчить про її глибоке проникнення в суспільство, що закономірно висуває проблему меж поширення політики, або моральності політики. Це засвідчує взаємозв'язок духовно-морального, а також соціального чинників у створенні політичних форм та інститутів, які регулюють життєдіяльність суспільства (рис. 1.7).

Основні елементи структури політики такі:

- а) політична організація;
- б) політичні відносини;
- в) політична свідомість.

Організаційну структуру політики формують різноманітні інститути публічної влади (держави, партії, рухи, керівні посадові особи різних рівнів; політичні та правові норми, програми партій тощо), які надають їй стійкості, стабільності й дозволяють свідомо регулювати поведінку людей у цій сфері суспільного буття.

Рис. 1.7. Політична сфера

Політичні відносини відображають стійкий характер взаємодії суб'єктів між собою в процесі досягнення і здійснення політичної влади (компроміси, угоди, вчинки, розрахунки тощо). У політиці наявна підтримка політичних відносин у суспільстві однією частиною населення і нейтральність чи невдоволення іншої частини. Тому політикою є не стільки функціонування державного апарату як такого, як вирішення ним конкретних суспільних проблем у тій чи іншій формі: через нормотворчість, діяльність щодо підтримання або зміни актуальних політичних відносин, прийняття рішень для досягнення згоди.

Політична свідомість розкриває засади, цілі й цінності проблем, що їх вирішують учасники політики, демонструючи мотиви й механізми винесення політичних рішень, які кладуть в основу своїх дій суб'єкти влади у цій сфері суспільного життя (менталітет, характер, філософські принципи, цінності й установки, політичні знання, концепції та доктрини). Зміст цієї складової політики визначають свідомі/несвідомі дії суб'єктів – учасників процесу.

Ще інакше основні елементи політики обґрунтовуються як її суб'єкт і об'єкт, пов'язані між собою відносинами влади. Тому влада є центральним елементом структури політики. Влади прагнуть усі політичні сили, однак сфера

політики значно ширша. Вона охоплює процеси функціонування і розвитку влади.

Оскільки політика – це діяльність, то вона органічно охоплює сукупність соціальних суб'єктів. Вони становлять соціальну структуру суспільства, яка стає з'єднувальною ланкою між політичною, економічною і духовною підсистемами суспільства. Реальним суб'єктом політики є той, хто залишає слід у політичному житті, хто спроможний визначити зміст політичних відносин, хто в цілому займає активну позицію. Суб'єкт політики – це джерело активно цілеспрямованої і предметно-практичної діяльності, налаштованої на об'єкт; суб'єкт не просто активний за своєю природою, він завжди діяльний і є ініціатором взаємодії з суб'єктом. Від нього виходять діяльнісні імпульси, спрямовані на взаємодію з конкретним об'єктом, тому суб'єкт і керує цим питанням. Природньо, що між суб'єктом і об'єктом політики постійно виникають, а також розв'язуються суперечності. Це видозмінює якість кожного з них. Адже суб'єкт, реалізуючи власні інтереси й цілі, знаходить нові. Тоді як об'єкт під впливом предметно-практичної діяльності суб'єкта змінюється. На цій основі між ними виникають взаємини у новій якості. Отже, діяльність, як спосіб існування суб'єкта політики, є чинником постійних політичних змін.

Поняття "суб'єкт політики" та "політичний суб'єкт" не тотожні. Перший відображає діяльний бік політичної поведінки індивідів, соціальних груп, верств тощо. Політичний суб'єкт — усвідомлення цієї діяльності, здатність передбачити можливі результати своєї діяльності. Ця здатність є "політичною суб'єктністю", а вона зумовлена залежністю між об'єктивними можливостями політичних дій і суб'єктною мотивацією суб'єктів. Як відомо, політичний розвиток індивіда проходить три стадії: стадію об'єкта, стадію суб'єкта і стадію політичного суб'єкта. Як наслідок — відмінні рівні усвідомлення народом своєї політичної ролі: лише в розвиненому демократичному суспільстві з його політичною і моральною культурою, інститутами народовладдя можна говорити про властиву народові політичну суб'єктність.

У політиці виділяють чотири рівні суб'єктності:

- а) цілісна, організована, велика суспільна група, утворена на основі етнічної або соціально-класової диференціації (нація, суспільний клас, населення якої-небудь території, демографічна група тощо);
- б) організація великої суспільної групи (державні інститути, партії, рухи, професійні спілки, організації тощо);
- в) органи і ланки політичних організацій від "центру" до "місць";
- г) конкретний індивід (визначна особа, звичайна людина-виборець).

Первинним суб'єктом політики є народ (соціальні групи, класи, верстви, індивіди), вторинним — створені ним політичні інститути й організації. Коли народ демократичним шляхом формує владу, він реалізує своє суверенне право первинного суб'єкта, однак змушений підкоритися створеній ним державі уже в ролі об'єкта політики. Тобто, взаємовідносини "суб'єкт — об'єкт" мають рухомий характер.

Інакше складові політики висвітлюють галузі політики — внутрішня і зовнішня. Вони — різні за своєю спрямованістю. Наприклад, внутрішня і

зовнішня політика держави. Отже, галузі політики характеризують процеси, які розгортаються всередині, а також за межами певної системи суспільного життя. У цій площині характеристики взаємозв'язку між суб'єктом і об'єктом політики визначають два типи взаємин – суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні. Перші характеризують ставлення суб'єкта до предметів зовнішнього світу, другі – до соціальних спільнот, особистостей, держав.

У межах зазначених галузей дослідники розрізняють сфери політики – економічну, соціальну, національну, демографічну, духовно-культурну, екологічну тощо. Їх здійснюють відповідні суб'єкти політики залежно від властивих їм інтересів.

Політику можна тлумачити і як одну з функцій суспільної системи. З огляду на це, функції політики такі: утримання ладу в суспільстві; вирішення конфліктів; встановлення принципів соціальної справедливості; визначення і досягнення мети, яка має вирішальне значення для якоїсь однієї або кількох сфер суспільного життя; створення механізму управління суспільством з боку держави з конкретною метою. У різних ситуаціях першочерговою є та чи інша функція.

Отже, політика – це складне суспільне явище, яке виникло на певному етапі розвитку людства, характерною появою міської цивілізації. Політики, як суспільного явища, вимагають соціальні структури, інститути, закони і норми, з допомогою яких людина адаптується до умов колективного життя, що змінюються в просторі та часі. Політика існує автономно від інших суспільних підсистем. Поняття політики має свої матеріальні та ідеальні підстави. На політику впливають географічне розміщення суспільного осередку, історична епоха, демографічний чинник, ідеологічні установки і традиції, рівень правосвідомості населення, міжнародне оточення і діяльність міжнародних організацій. Суть політики – у прийнятті й утіленні рішень щодо різних суспільних груп і суспільства загалом. При цьому вона виступає силою, здатною пришвидшити або загальмувати всі аспекти життя суспільства.